

Paulus Eliæ og Martin Reinhard.

Af

Adjunkt A. Heise.

I Aaret 1520 indkaldte Christian den Anden en tysk Magister Martin Reinhard, som skulde prædike Evangeliet Søn- og Helligdage om Eftermiddagen til Aftensang i Nikolai Kirke; men da han ikke forstod Dansk, paatog Povl Eliæsen (Paulus Eliæ), en Karmelitermunk fra Helsingør, som paa den Tid var ansat som Lærer ved Universitetet, sig at hjælpe ham som Tolk.« Omtrent saaledes fortæltes for en halv Snøs Aar siden almindeligt i alle Skrifter, større eller mindre, som behandlede Christian den Andens Historie. Alle fæstede Lid til Fortællingen; med en lidt livlig Fantasi udmalede man sig et næsten komisk Billede af den ivrige tyske Magister med de sære Lader, som altid stærkt fremhæves, og den alvorlige Karmelitermunk, som gjentog paa Dansk, hvad den anden havde saa ivrigt fremført i det fremmede Tungemaal. Da kom pludselig Prof. C. Paludan-Müller med en lille Anmærkning i en Afhandling om »den skibyske Krønike« og erklærede Lektor Povls Medvirkning for et upaalideligt Sagn, der som meget andet fra Reformationstiden formodentlig grundede sig paa en Misforstaaelse¹⁾. Den lærde Kritikers vægtige Stemme havde til Følge, at Fortællingen om Paulus Eliæ som Tolk for Martin Reinhard pludselig forsvandt fra alle

¹⁾ Hist. Tidsskrift 3die Række 1, 49.

Haand- og Lærebøger. Da nogle Aar efter Prof. Allens Værk om Christian den Anden udkom, udtalte Forfatteren sig meget bestemt i samme Retning som Prof. Paludan-Müller og beraabte sig ligeledes paa, at Fortællingen om Paulus Eliæ som Reinhards Tolk ikke kunde eftervises i nogen antagelig Kilde — »thi Pontoppidan kunde da ikke ansees for en saadan« —, og at denne Efterretning bestemt stred mod flere Yttringer af Paulus Eliæ selv¹). Desto mere forbavsende var det at se Fortællingen godkjendt i Dr. Helvegs omtrent samtidig med Allens Værk udkomne »Den danske Kirkes Historie til Reformationen« (7de Hefte, S. 548). Da Fortællingen saaledes atter er optagen i et almindeligt udbredt Hovedværk om den danske Kirkes Historie med bestemt Hævdelse af dens indre Sandsynlighed, og der saaledes maaske kunde være Fare for, at den atter »vil opstaa fra de Døde«, var det maaske ikke af Vejen nærmere at undersøge, hvorfra den stammer, og hvorledes den er kommen til Pontoppidan, der almindelig anføres som Hjemmel for dens Paalidelighed; tilmed afgiver den et ganske godt Vidnesbyrd om, hvorledes den Slægt Fortællinger saa at sige kunne opstaa af sig selv ved senere ukritiske Skribenters misforstaaede Udskrifter af tidligere Forfattere.

Dr. Helveg beraaber sig paa, at det ingenlunde var ugjærligt, at den ene optraadte som den andens Tolk; det omtales desuden ved tidligere Leiligheder, »at pavelige Legater prædikede ved Tolk, rimeligvis saaledes, at Tolken har oplæst paa Modersmaalet Legatens skrevne Prædiken«. Dette skal villig indrømmes. Vil man have et lignende Exempel fra Nutiden, kunde man henvise til nogle Kvækere, som for et Par Aars Tid siden holdt gudelige Forsamlinger i flere af Jyllands Kjøbstæder; den ene, en Normand, oversatte Punkt for Punkt den andens, en Englænders, Prædiken. Men Hovedvanskeligheden ligger ingenlunde heri, og dette

¹ Allen: De tre nordiske Rigers Historie 3, 2, 425.

har heller ikke fremkaldt videre Modstrid. Kun ved Pontoppidan selv ikke rigtig, hvorledes han skal tænke sig Forholdet, og Biskop Engelstoft i sin »Paulus Eliæ« ytrer nogen Tvivl af Hensyn til Tiden, da det nu en Gang er blevet almindeligt at antage, at Reinhards Prædiken fandt Sted ved Aftensang. Hovedvanskeligheden ligger imidlertid deri, at man ikke kan godkjende Fortællingen uden at sætte en Plet paa Lektor Povls Karakter. Derved faaer Sagen en langt større Betydning; thi i og for sig er det en temlig ligegyldig Sag, om Paulus Eliæ har været Tolk for Reinhard eller ej; paa Reformationens Sejr i Danmark fik det ingen Indflydelse; men det er ingen ligegyldig Sag, om denne Mand derved stilles i et skjævt Lys. Dertil er Lektor Povl en altfor interessant Personlighed og har haft en altfor vigtig Indflydelse paa sin Tids Begivenheder.

I Aaret 1524, da Katholikerne efter Christian den Andens Fordrivelse med Iver havde begyndt at trænge den begyndende Lutheranisme tilbage, og da Frederik den Første endnu sad altfor løst i Sadlen til at vove at bryde sin Haandfæstning og med det samme at bryde med Prælaterne, blev Paulus Eliæ som bekjendt udsat for de heftigste Angreb fra de ivrige Katholikers Side for sin formentlige Tilslutning til Luther. I den Anledning skrev han sit Brev til den lundske Kanik Peder Ivarsen, hvori han søgte at forsvare sig mod Beskyldningen for Kjætteri. Han vedgaaer bestemt, at han billiger nogle af Luthers Meninger (qvædam a Luthero usurpata, qvæ digniora sunt, qvam ut Lutheriana appellentur, vehementer probo), men afskyer andre. Blandt flere Beviser paa, at han ikke er Kjætter, anfører han et Sted af de Klageposter mod Christian den Anden, der staa som Indledning til Frederik den Førstes Haandfæstning, paa en saadan Maade, at han tydelig gjør Ordene til sine. Christian den Anden dadles her, fordi han har indkaldt »aabenbare, af Kirken fordømte Kjætttere og Schismatikere, som ved deres ugudelige Lære have bragt den rette Tro til at vakle« til stor Forargelse og Fordærvelse

for mange af hans Undersaatte¹⁾; og derpaa fortsætter han i de mest glødende Udtryk i den Anledning. Men naar han nu selv endogsaa havde været disse aabenbare Kjætters Tolke, skulde der ganske vist en topmaalt Frækhed til for at benægte, at han nogensinde selv havde været Kjætter, tilmed naar han skrev til en Mand, der ganske vist ikke kunde være uvidende om dette Forhold, der 4 Aar iforvejen havde vakt saa stor Opsigt. Det eneste, han i Virkeligheden vedgaaer i Brevet, er, at han har læst Luthers Skrifter. — Enten kommer Paulus Eliæ i dette Brev til at staa som en fræk Løgner, eller ogsaa maa man forkaste Fortællingen om Tolken. Et af to; begge Dele kunne næppe forenes. — Efter disse indledende Bemærkninger skulle vi nu nærmere undersøge denne Fortællings historiske Grundvold.

Hovedkilden eller rettere den eneste uafhængige Kilde for Beretningen om Martin Reinhard's Virken som Prædikant er *Svaning*²⁾. Da alle senere have udskrevet ham paa anden eller tredie Haand, er det nødvendigt at betragte nærmere, hvad der staaer hos ham. Tager man alle de rhetoriske Fraser bort, hvori Svaning indklæder sin Fortælling, bliver kun følgende tilbage: Ved et Sendebud opfordrede Kongen sine Morbrødre i Sachsen, Frederik og Johan, at sende sig en Mand, der kunde virke i reformatorisk Retning. Disse sendte da en Mand, der var særlig kyndig i den hellige Skrift, Martinus. Da denne i Kjøbenhavn havde henvendt sig til Kongen, blev der anvist ham Lejlighed til at tale i Nikolai Kirke paa Søn- og Festdage og saa ofte i Ugen, han selv fandt for godt (*diebus Dominicis ac festis et quoties in septimana ipsi commodum visum esset*). Mange strømmede til af Nysgjerrighed, ikke

¹⁾ Rex itaque Chr. injuria omnipotentis dei multorumque simplicium subditorum manifesto scandalo atque perniciose erroris occasione ad Hafniam accersiri fecit manifestos et ab ecclesia damnatos hæreticos atque schismaticos, qui fidem catholicam impia doctrina labefactarunt (Olivarius: Vita Pauli Eliæ p. 169 sqv.).

²⁾ Svaning: Christiernus Ildus p. 151—162 (Udg. 1658).

saa meget Tydskere som Danske (non tam Germani quam Dani). Men da Martin ledsagede sit Foredrag med passende Lader (gestus pronunciationi convenientes apte accommodasset), lagde man mere Vind paa at lære hans Lader end Indholdet af hans Tale. Man spottede da overalt ved alle Selskaber og Sammenkomster Talerens Lader. Da fandt Kanikerne og Vikarerne ved Frue Kirke paa at oplære en Dreng, som snart lærte at efterabe Præstens Lader, og som saa viste sig overalt ved Gjæstebud og Sammenkomster og prædikede om det største Vaas o. s. v. Hele Fortællingen om Drengen har Svaning ret con amore udmalet. Det er som en lystig Ungdomserindring, som det var den gamle Mand en Glæde at gjenkalde sig. Som bekjendt opholdt Svaning sig netop i disse Aar i Kjøbenhavn som ungt Menneske. — Efter et Afsnit, som ikke indeholder andet end Lutheraneren Svanings skyldige Harme over, at Evangeliets Lys saaledes foragtedes, og Glæde over, at det endelig en Gang kom til at skinne klart, gaaer han over til, hvorledes Rigets Stormænd (superiores ordines) slet ikke lode sig bevæge ved Reinhardts Taler, men snarere herover bleve bittre stemte mod Kongen og begyndte at sammensværge sig med Bisperne. Da satte de i Omløb den bekjendte Spaadom af den hellige Birgittes »Revelationes« (fol. 177, 78) om den sjette Konge, der skulde jages i Landflygtighed, hvis han ikke omvendte sig. Kongen brød sig ikke derom, uagtet flere ved deres Lærdom fremragende Mænd, der af Kongen vare opfordrede til at fortolke Spaadommen, erklærede, at de ved den sjette Konge forstode Kong Christian selv. Blandt disse Mænd var M. Christoffer Ravensberg og Karmelitermunken Paulus Eliæ, som paa den Tid var Forstander for sin Ordens Hus i Kjøbenhavn, og som havde begyndt at foredrage den hellige Skrift rent saavel ved sine offentlige Taler som ved sine Forelæsninger (litteras sacras tum disputando publice tum prælegendo pure docere cooperati), endskjønt han ikke blev fast i denne Bekjendelse, men vendte tilbage, mest tilskyndet ved

Bisp Lage Urnes Indflydelse (auctoritate D. Lagonis maxime permotus). Svanings Beretning ender derpaa med en Udskrift af vedkommende Sted af Birgittes Aabenbaringer.

Saa vidt Svaning, der selv var Øjenvidne, som meget godt kjendte Lektor Povls Virksomhed paa den Tid, og som, hvor gammel han end var, da han nedskrev dette, neppe kunde have glemt, at Lektor Povl havde været Tolk for den Mand, hvis øvrige Fremtræden han huskede saa godt! — Den næste i Rækken efter Svaning er **Hvitfeld**. At Hvitfeld i sin Christian den Andens Historie har fulgt Svaning, hvis Manuskript han maa have kjendt, saa at hans Beretning ofte kun er en sammentrængt Oversættelse af Svaning, har allerede Gram gjort opmærksom paa¹⁾. Det er ogsaa Tilfældet her; dog er der indkommet et Par smaa Uoverensstemmelser og en anden Ordning af Stoffet, som har faaet stor Indflydelse paa Fortællingens senere Skjæbne. I Beretningen om Martin Reinhard's Prædiken og den udklædte Dreng følger han ganske Svaning; kun angiver han Tiden til »Søndagen og andre hellige Dage Eftermiddag«. Prædiken om Søndage omtaler han ikke. — Nu staaer Prædiken om Eftermiddagen ved Aftensang fast i alle senere Beretninger. — Efter Fortællingen om Drengen indskyder han derpaa Svanings Efterretning om Paulus Eliæ: »Broder Paulus Eliæ, en Carmelit, var her, som kom fra Helsingør Kloster og siden her begyndte at prædike udi det hvide Kloster udi St. Pederstræde udi Kjøbenhavn, som paa den Tid først blev anræt. Han lærde og prædikede Guds Ord af første rettelig og klart som de Evangeliske (Svaning: tum disputando publice tum prælegendo pure docere). Men det varede ikke længe. Bisp Lage Urne og Ove Bilde bestak hannem med et Kanikedom, saa at han vendte om og blev kaldet Povl Vendekaabe.« (Derpaa kommer et Par Ord om hans senere Skrifter mod Hans Tausen, »dog at

¹⁾ Hvitfeld, S. 1152—53. Gram, Kbhvn. Selskabs Skrifter, 3, 1.

han vel benægter sig ikke af første at have lært anderledes end sidste»). »Bisperne bleve hart fortørnet over, at denne ny Prædikant Mester Morten skulde komme udi deres Kirke« (o. s. v.) — De udsprede da Birgittes Spaadom, som Hvitfeld derpaa beretter ganske efter Svaning. Han ender ligesom Svaning med en Oversættelse af Birgittes Revelationes, netop det samme Stykke, som Svaning; derpaa giver han med sine egne Ord en Forklaring af, hvem der skulde forstaaes ved de 5 tidligere Konger.

Her er meget lidt nyt; Hvitfeld har kun benyttet Lejligheden til at give et Par Efterretninger om Paulus Eliæ første Gang, han omtalte ham; kun i den højst tvivlsomme Angivelse om Kanikedommet afviger han fra Svaning, der kun i Almindelighed talte om Lage Urnes (moralske) Indflydelse. Her maa han have fulgt et almindeligt Sagn; at ogsaa Ove Bilde nævnes i denne Forbindelse, er maa-ske en blot Formodning af Hvitfeld, da Lektor Povl som bekjendt senere stod i nært Forhold til denne Mand. De eneste Afvigelser hos Hvitfeld indskrænke sig saaledes til Ordet »Eftermiddag« og til Kanonikatet, som begge ere højst tvivlsomme¹⁾. Derimod har Hvitfeld unægtelig paa en noget kejtet Maade stukket Beretningen om Lektor Povls reformatoriske Virken midt ind i Fortællingen om Martin Reinhard. Der manglede egentlig nu blot, at en senere ukritisk Udskriver skulde slaa begge Efterretninger sammen til en, — og han udeblev ikke.

¹⁾ At Paulus Eliæ aldrig har haft noget Kanonikat ved et Domkapitel, har Biskop Engelstoft tilfulde bevist (N. Hist. Tidsskr. 2, S. 50—52). Hele Efterretningen herom grunder sig paa dette Sted hos Hvitfeld. Hvad saaledes Thura i Acad. Hafn. pueritia et inf. p. 36 har om Lage Urnes og Ove Bilde's Indflydelse (instinctu) er ligefrem en Forening af Svanings og Hv.s Beretning. Ikke en Gang Samtidens satiriske Smædevers kjendte Kanonikatet. I Visen om P. Eliæ, som blev digtet ved Herredagen 1530, tales blot om »Gaver og store Skænk«. Hans Frafald motiveres ved Frygt for »Menneskenes Trusel og Fare« (Bruun: Viser fra Reform. S. 29. 30). Om Dr. Helvegs Antagelse, at Kanonikatet har været ved Frue Kirke i Kbh., henvises til det følgende.

I de Skrifter, som Reformationsfesten 1617 fremkaldte (Resens Lutherus triumphans, Kort Aslaksens Oratio), findes endnu intet om en directe Samvirken mellem Paulus Eliæ og Martin Reinhard. Derimod dukker Historien pludselig op i **Niels Hellevads** (Helvaderus) *Silva chronologica Circuli Baltici* under Aaret 1520. Først omtaler han Reinhard's Indkaldelse, hvor han synes at have fulgt Svaning eller en Beretning, der ligner Svanings meget, og Hvitfeld i Forening. Af Svanings Beretning om, at Kongen sendte et Bud med Brev i den Anledning til sine Morbrødre, har Hvitfeld i sit korte Uddrag kun holdt sig til Brevets Afsendelse, Hellevad derimod nævner kun, at der sendtes Bud; derimod følger han Hvitfeld i Tidsbestemmelsen, der afkortes til: »alle Sontag nach Mittag«. — Fortællingen om Drengen udmaler han stærkt paa sin flotte, halvt satiriske Maade, men noget nyt Træk kommer ikke til, uden at han kjender et Vers, som Drengen ved den Lejlighed sang, men som vi lidt senere skulle komme tilbage til. Verset har vel altsaa været i Omløb paa den Tid. Efter Verset kommer derpaa følgende Hovedsted, som Ord for Ord maa sammenholdes med det ovenanførte Sted af Hvitfeld.

»Es lief auch zu der Zeit ein Carmelit, Paulus Eliæ genant, aus dem Kloster zu Helsingøra nach Kopenhagen und gesellte sich zu dem M. Martin, dass er, was M. Martin predigte, dem Volke in Dänischer Sprach explicirte. Diesem gab der Bischoff einen Kanonikat, dass er schweigen sollte. M. Martinus aber hielten sie für einen Gauckler, Narren und Fantasten: Dass er also nichts Furchtbarliches ausrichten konnte, sondern musste sich endlich verkriechen«.

En smuk Mundfuld! Paulus Eliæ er altsaa efter Niels Hellevads Mening en slet og ret forløben Tiggermunk fra Helsingør, der er løben til Kjøbenhavn blot for at slutte sig til Reinhard. Manden kjender selv ikke det Mindste til Paulus Eliæ. Kun et Sted endnu omtaler han ham, ved Aaret 1524, hvor han fortæller, at »ein Thumbpfaffe zu

Odensee, frater Paulus Eliæ«, Anno 1526 skrev mod den af Christian 2den besørgede Oversættelse af det ny Testamente. Men hvorledes det nu end forholder sig med det meget omstridte Kanonikat, saa meget er vist, at i Odense kan det ikke have været, — her fandtes slet intet særegent Domkapitel uden St. Knuds Kloster. — Hvorledes han er kommen til den storslaaede Vildfarelse, at se en forløben Munk i Paulus Eliæ, er klart; det er slet og ret en Misforstaaelse af Hvitfelds Udtryk: »Broder Paulus Eliæ, en Karmelit, var her, som kom fra Helsingør Kloster og siden her prædikede o. s. v.« Det lille Ord »siden« generer ham naturligvis ikke. Udtrykket »var her« er en undertiden gjenkommende Formel hos Hvitfeld, der her nærmest er en Oversættelse af Svanings: qui per ea tempora sui ordinis domui præfuit Hafniæ. — Af de tre Led, hvoraf Hellevads Fortælling bestaaer, er det klart, at det første og sidste, Lektor Povls Ankomst til Kbhvn. og Kanonikatet, kun er en forbedret Udgave af Hvitfeld. Spørgsmaalet bliver da, om ikke ogsaa Midten skulde være det samme. Mig forekommer det sandsynligst, at han kun nærmere har villet forklare Hvitfelds »lærte og prædikede Guds Ord af første rettelig og klart som de Evangeliske«. Har han nemlig en Gang, misledet ved Hvitfelds uheldige Ordning af Stoffet, faaet i sit Hoved, at Paulus Eliæ sluttede sig til Reinhard, har han ikke godt kunnet forstaa Udtrykket »som de Evangeliske« uden om Reinhard, tilmed da han forstaaer Hvitfelds Fortælling om Bestikkelsen ved Kanonikatet saaledes, at det skete i Anledning af hans Samvirken med Reinhard, »for at faa ham til at tie«, nemlig som Udtyder paa Dansk af Reinhards Prædiken, — en Misforstaaelse, som ogsaa Hellevad er den første, der gjør sig skyldig i.

Denne forkvaklede Hellevadske Beretning er det, som med alle Misforstaaelserne er gaaet over i **Pontoppidans** Fortælling. Som en selvstændig Kilde er den af Pontoppidan meget udførligt bleven sammenarbejdet med Hvitfeld (og Svaning), udspækket med tilbørlige Pontoppidanske Ud-

smykkelser og Formodninger, der som sædvanlig hos denne Forfatter ere fremsatte med stor Sikkerhed, hvorved det ofte bliver vanskeligt at afgjøre, hvorvidt han støtter sig paa os nu ukjendte Kilder eller ikke. Pontoppidan har behandlet Sagen to Gange, først i sin: »Kurzgefasste Reformationshistorie« (1734) p. 124, og senere (1744) i sine Annaler (II, 765—69), begge Steder tildels med samme Ord, i det mindste i Hovedstedet om Lektor Povls Virksomhed som Tolk. Hvad Reinhards Indkaldelse angaaer, følger han Hvitfeld. Kun følgende Sted kunde tyde paa os ukjendte Kilder: »(Die Sachsen) sandten alsbald hieher den nahmhaften Mag. Martinum, welcher mit Commendations-Schreiben derer Chur-Fürsten an den König versehen, und bey Hofe so wohl angeschrieben war, dass ihm alsbald nach seiner Ankunft zu Copenhagen, in der damahls neu-erbauten Nicolai-Kirchen, die gewöhnliche Vesper-Predigt Sonn- und Fest-Tags zu halten, nicht nur erlaubet (Hvitfelds »efterladt«), sondern auch unter Königlichem Schutz anbefohlen ward«. Blot Pontoppidan havde aftrykt disse Anbefalingsskrivelser, saa havde man dog faaet det omstridte Spørgsmaal besvaret, paa hvad Tid af Aaret Martin Reinhard er kommen til Kjøbenhavn. Gram siger ligeledes, at han kom til Kongen med Breve fra Churfyrsterne, uagtet han et Par Sider iforvejen uden videre erklærer: »Alle Hvitfelds og Svanings Efterkommende (altsaa ogsaa Pontoppidan), som have skrevet om Sagen, have af Mangel paa Dokumenter ikke kunnet sagt os mere«. Disse Breves Tilværelse er i den nyere Tid ogsaa stærkt blevet betvivlet¹⁾. Det Hele indskrænker sig vist saaledes til en af Pontoppidans sædvanlige Formodninger, og andet er vist-

¹⁾ Allen: De tre nord. R. H. 3, 2. 426 nederst. Gram i Kbhn. Selsk. Skr. 3, S. 7 og 2. I denne Afhl., som er skreven 1747, har Gram oftere benyttet Pontoppidans Udtryk, uden at nævne hans Navn. Saaledes kalder han S. 10 Paul. Eliæ Reinhards »Tolk og daglige Omgangsmand«, som det følgende vil vise, paa det nærmeste Pontoppidans Udtryk.

nok heller ikke »den kongelige Beskyttelse«, hvor man ogsaa har fremhævet Pontoppidans Ord som en selvstændig Kilde ¹⁾. At Reinhard maatte staa under Kongens særlige Beskyttelse, følger da ogsaa naturligt af hele hans Stilling. — Herefter gaaer Pontoppidan over til at skildre Reinhard's Prædiken og Lektor Povls Hjælp. Men Stedet er for characteristisk til at vi ikke skulde høre Pontoppidan selv fortælle: »Eine grosse Hinderniss war dem guten Meister Martin dieses, dass er als neulich ins Land gekommen nur Teutsch predigen, und also von gar wenigen verstanden werden konnte. (Uden Tvivl den sundeste af alle Pontoppidans Tilsætninger; den er da ogsaa troligt bleven gjentagen af alle senere Forfattere ²⁾). Diesem Uebel abzuhelpen und sonst auch eine Stütze zu finden, machte er sich alsbald mit dem vorerwehnten Vorsteher des Carmeliter-Closters Paulo Eliæ bekannt, indem er bereits von seiner guten Einsicht — viel gehört hatte. (Meget muligt!) Sie wurden bald Hertzens-Freunde, und Paulus Eliæ versprach dem andern als Dolmetsch zu dienen, und über die Teutsche Predigt eine Repetition in Dänischer Sprache anzustellen. Ob aber solches in der Kirchen oder nachgehends in Privat-Versammlungen geschehen sey, finde nicht, wiewohl das letzere für wahrscheinlich halte«. Nej ganske vist; det havde Niels Hellevad slet ikke forklaret ham.

At det nemlig er Hellevads Beretning, der ligger bag ved det hele, er Pontoppidan i den nu følgende bredt udmalede Fortælling om Drengen selv saa god at fortælle os, baade indirekte og direkte. At Drengen er bleven udklædt for at spille Mester Martins Rolle, er saaledes et ganske naturligt Træk. De ældre havde imidlertid ikke

¹⁾ Engelstoft, S. 43 Anm. Pontopp. Ann. II, S. 766.

²⁾ Kun Dr. H. Rørdam (Kbhvn.s Kirker og Klostre S. 246) har gjort opmærksom paa, at en Tolk af den Grund neppe var fornøden, da mange Kjøbenhavnere, navnlig af Handelstanden, paa Grund af det livlige Samkvem med Tydskerne, paa den Tid forstod Tydsk.

udtrykkelig omtalt det. Svaning havde kun antydnet det ved at kalde ham »personatum puerum«. Hellevad havde herefter ligefrem fortalt, at Dombherrerne havde givet ham »einen Rock, wie M. Martinus anhatte«. Pontoppidan kan nu beskrive ham meget nøjagtigt: »Sie ankleideten ihn nach der Façon des Teutschen Predigers, nemlich mit einem engen und fast kurzen Priester-Rock«. — Drengens Prædiken ved han ligeledes god Besked med: »Seine Predigt an sich war ein nährlicher Galimatias, von gebrochen Teutsch und Dänisch. Nach deren Endigung er allemahl zu Singen gewohnt war:

Aldrig haver jeg giort noget got,
Ey heller jeg agter at giøre,
Enhver, mig kiender, hand veed jo nock,
Hvad jeg i Skioldet mon føre.

D. i. Ich habe mein Tag kein guts gethan
Auch habe ichs nicht im Sinn,
Es wissen alle Leute wohl,
Was ich vor ein Vogel bin«.

Her maa nu alle tro, at Pontoppidan har haft et dansk Vers for sig, som han for sine tydske Læseres Skyld har oversat frit paa Tydsk. Men netop det omvendte er Tilfældet. Det tydske Vers har han nemlig skrevet ordret ud af Hellevads Silva; det danske har han derpaa selv sat til. — Herefter fortæller Pontoppidan, hvorledes Mester Martin maatte »das angefangene Predigen einstellen, um nicht öffentlich insultirt zu werden«, hvilket han slutter af Resens Ord: »Qvod sic quoque exseqvebatur, qvam diu id petulantia vulgi permisit«, — i og for sig en Overdrivelse, som Resen neppe har taget andet Sted fra end fra Svaning selv (S. 155), der nævner det som Motiv for Kanikernes Drengestreg. — Her skulde man nu tro, at Fortællingen maatte være ude; men da Hellevad jo havde været saa uheldig at misforstaa Hvitefeldt og blande Paulus Eliæ ind, maa Hellevad holde for en Gang endnu. »Hierzu kam«,

fortsætter Pontoppidan, »dass Paulus Eliæ wetterwendisch und Martino abspenstig ward«. Men Lage Urne lovede ham et rigt Præbende og »ihm das Maul stoffete« (Hellevad: »dass er schweigen sollte«). Rigtignok ved Pontoppidan ogsaa her fortræffelig Besked. Paulus Eliæ, som nu fik Tilnavnet Vendekaabe, slog ikke blot om, men »agirte auch wieder seinem vorigen Gesellen, vorgebend, er giengte zu weit, schüttete das Kind mit dem Bade aus, itzo könne mans nicht länger mit ihm halten, habe auch anfangs nicht gewusst, wo er hinaus wolte«. Man skulde næsten tro, at Pontoppidan havde været tilstede selv eller i al Fald haft et Skrift eller Brev fra Paulus Eliæ selv for sig. Men man kan berolige sig, naar man ser Slutningen: Mester Martin troede nu ikke Freden længere; Kongen var altfor dybt indviklet i sine svenske Sager og sjelden hjemme; ogsaa af sine andre Venner og Tolke saa han sig forladt. (Skade, at Pontoppidan ellers ikke med et Ord omtaler disse Tolke). — Han maatte da fortrække fra Landet. »Nic. Helvad. spricht in Sylva Chron.: er muste sich verkriechen«, — andre Kilder nævner han ikke.

Fortællingen havde nu faaet den Skikkelse, som den beholdt indtil de nyeste Tider. Fra Pontoppidans kortfatt. Reformationshist. (1731) gik den over til Olivarius: Vita Pauli Eliæ (1744). Ordet Tolk var nu slaaet fast (interpretis in se suscepit officium, kalder Olivarius det S. 33). Gram troede paa den i sin kort efter udkomne Afhandling (1747), hvor han kun tog Hensyn til den politiske Side ved Christian 2dens Reformationsforsøg og ikke brød sig videre om at undersøge det gjensidige Forhold mellem Lektor Povl og Martin Reinhard. Münster søgte at forklare sig Forholdet, saa godt han kunde, og har snarere ved sine Formodninger lagt til end taget fra. Af Svanings (Hvitfelds) Beretning — og ikke af andet — var dannet noget helt nyt. Men, vil man maaske indvende, det er dog muligt, at Hellevad har fulgt en anden Beretning end Hvitfeld; det er dog muligt, at han har hørt en og anden Fortælling om

Paulus Eliæ som Tolk for Reinhard. I saa Fald vilde man altsaa have Valget mellem Øjenvidnet Svaning og Niels Hellevad, der var født 1564 og udgav sin »Silva« 1624. Hans eget indre Værd som historisk Forfatter maatte da bære Fortællingen. Vi skulle da et Øjeblik dvæle ved hans »Skov« og se, hvad det er for Skovblomster, han har samlet, og navnlig se, hvorledes han har mishandlet Hvitfelds maaske allerede i Forvejen temlig ilde behandlede Blomster. Man vil saa forhaabentlig indrømme, at det er rimeligere, at han har misforstaaet Hvitfeld end bragt noget nyt selv. Vi tage her kun Hensyn til, hvad der angaaer selve Danmark eller Norden; hvad der angaaer de almindelige historiske Begivenheder eller de andre østersøiske Lande, vedkommer os ikke. Det samme gjælder alt, hvad der angaaer Hertugdømmerne, hvor han har en Del, som ikke findes hos Hvitfeld; han var selv Slesviger og havde efter sit eget Udsagn i Fortalen samlet til en holstensk Krønike. Han betragter selv sin »Silva« som en Forløber derfor. — Til Udgangspunct tage vi Fortsættelsen efter Fortællingen om Reinhard. Ved Aaret 1521 medtager han følgende: 10 Maj (1521) føres Gustav Vasa paa lybske Skibe til Sverig; skal være 1520; (Gustav Vasa var som bekendt i Sverig en rum Tid før Blodbadet, Nov. 1520).

Udtog af Christian den Andens Love, efter Hvitfeld S. 1170.

Fortællingen om Hertug Christian (Chr. 3) og Munken i Vorms.

Christian 2den gjør sin »Hofbarber« Didrik Slagheck til Erkebiskop. — Hvitfeld havde dog kun (S. 1139) efter Svaning (S. 276) fortalt, at Slagheck tidligere havde været Barber.

Dronning Christines Død. — Kongens Rejse til Nederlandene. — Forleningsretten over Holsten overdrages Chr. d. Anden. — Opbringelsen af 8 Dantziger Skibe, — alt efter Hvitfeld S. 1174. — Derpaa efter Hvitfeld S. 1175—77:

»Ericus Falckendörff (sic), Dei et Apostolicæ sedis Legatus, Archiepiscopus Nidrosiensis oder Bischoff zu Druntheim in Norwegen wird von Chr. 2 ins Elende vertrieben, denn er verdächtig, dass ers mit den Schweden gehalten«. En hel ny Oplysning; den Beskyldning fremføres ellers aldrig mod Trondhjems berømte Erkebisp; han blev heller ikke jaget fra Norge af Chr. 2, men gav sig af egen Drift paa Vejen til Danmark for at rense sig for de mod ham fremførte Beskyldninger og blev da, efter sit eget Udsagn, af Storm drevet til Hollands Kyst, hvor han traf sammen med Chr. 2. — Alt det kunde Hellevad have set af Erkebispens eget Brev hos Hvitfeld (S. 1175 ff.), naar han havde læst det lange Brev igjennem. Men uheldigvis begynder Hvitfelds Beretning saaledes: »Kong Christian havde udi lige Maade fattet stor Ugunst til Erkebisp Erik Valkendorff« o. s. v., — altsaa maa man se opad for at se Betydningeu af »udi lige Maade«, og der staaer uheldigvis noget om svenske Bisper og Ordene »hand drog udi Elende« (Landflygtighed), idet Hvitfeld her taler om den pavelige Legat Johan de Pontentia og Undersøgelsen i Anledning af de Bisper, der vare henrettede ved det stokholmske Blodbad, og at Kongen, da han drog i Elende, havde taget et herom udstedt Dokument med sig. — Efter at have opsnappet disse løsrevne Ord, har Hellevad derpaa bladet om og taget Erkebispens Titel fra Underskriften af Brevet, men heller ikke den har han faaet rigtig; thi Erik Valkendorf kaldte sig naturligvis ikke Guds Legat (Dei legatus), men: Dei patientia Apostolicæ sedis legatus«. — Om den pavelige Legat har Hellevad derimod ikke et Ord, thi — Randglossen mangler her hos Hvitfeld, derfor gaaer han fra Beretningen om Skibenes Opbringelse lige over til Fortællingen om Valkendorf. Saavidt ved Aaret 1521. At følge ham paa den Maade helt igjennem vilde blive for vidtløftigt. Kun et Par lignende Exempler blandt mange flere: Hvitfeld omtaler (S. 1252) de store Rettigheder, Adlen fik ved Frederik den 1stes Haandfæst-

ning, »saa vor Adel intet fattes uden Greve og Friherre Navn, dog man udi Titlen skriver dem Ædle og Velbyrdige ligesom Grever og Friherre uden Lands«. Hellevad gjengiver Stedet (II, 64), men slutter: Führen auch ein jeder für sich eines Grafen Titel, und werden Edle, Wolgeborne Herrn tituliert«. — Til 1525 henlægger han ligesom Hvitfeld (S. 1283) Dronning Elisabeths Død, istedetfor 1526. Begyndelsen stemmer ordret overens med Hvitfeld, men medens Hvitfeld anfører en dansk Oversættelse af Corn. Sceppers latinske Gravskrift, og udtrykkelig angiver det rette Forhold, fortæller Hellevad, at Dronningen selv paa sit yderste har forfattet Gravskriften, som han derpaa meddeler ligesom Hvitfeld, men oversat paa Tydsk, og ender med, at Cornelius Scepper har oversat den paa Latin. Uheldigvis indføres den afdøde Dronning efter Datidens Skik talende i første Person (jeg). Deraf vel Fejltagelsen. — Ved 1529. Erkebispem i Lund i Skaane, Lage Urne (sic), døde og blev efterfulgt af Joachim Rønno, som maatte betale Kongen 6000 Gylden for Pallium. Atter en Misforstaaelse af Hvitfeld (S. 1311), der imidlertid meget godt vidste, at Kongen ikke kunde give nogen Bisp Kaaben (Pallium), og som ogsaa har det rette, at Rønno skulde give Kongen for Confirmationen den Sum, som tidligere gik til Rom for Pallium. — 1530 opramser han en Del ødelagte Tiggerklostre, alt efter Hvitfeld, men har ikke lagt Mærke til, at en Del af dem, som Hvitfeld anfører ved Slutningen af 1529, hører til dette Aar. Den store Herredag 1530 værdiser han derimod ikke et Ord.

Af Efterretninger om danske Forhold, der ikke omtales hos Hvitfeld, findes kun et Par enkelte, og deres Beskaffenhed er meget tvivlsom. Hvad han saaledes mener med, at Vincents Lunge Aar 1522 plyndrede og indtog Bergen, er vanskeligt at forklare. Særlig Opmærksomhed skjænker han de Munke og Nonner, som forlade deres Klostre og gifte sig; overalt ser han heri kun kjødelig Lyst; end ikke Katarina von Bora gaar fri for en Snert. Der-

for ser han vel ogsaa i Paulus Eliæ kun den bortrømte Munk. Tiggermunkenes Forjagelse omtaler han hyppigt efter Hvitfeld. Kun om Klostrene i Næstved har han nogle selvstændige Efterretninger. Han omtaler nemlig ved Aar 1531, at Borgerne i Roskilde nedrev St. Laurentii Kirke, gjorde Pladsen til et Torv og oprejste en Kag paa Alterets Plads; ligesaa gjorde Borgerne i Næstved (»Nestedt«) ved Graabrødreklostret, paa hvis Plads de ogsaa oprejste en Kag, »som man kan se endnu den Dag idag«. Sortebrødreklostret »ved Stranden« blev paa den Tid ligeledes ødelagt (zerstört), men blev senere kjøbt og beboet af en Adelsmand. Den Adelige, som kom til at bo der, var Birgitte Gøye, som opførte en Bygning paa Stedet. Hvitfeld omtaler kun Graabrødreklostrets Ødelæggelse, men henlægger det til Aaret 1532, og at dette er det rette Aar, fremgaaer af andre Efterretninger¹⁾. Naar hertil føjes, at han ved Efterretningen om Billedstormen i København 1530, som han med Hvitfeld urigtig henlægger til 1531, tilføjer, at Hans Tavsens blev beskyldt for at staa bag ved — hvilket i al Fald ikke findes i Folioudgaven af Hvitfeld, troer jeg neppe, at man vil kunne paavise flere af Hvitfeld uafhængige Efterretninger hos Hellevad i dette Tidsrum; det skulde da være hans ovenanførte Henlæggelse af Lektor Povls Kanonikat til Odense, hvilket han kommer til at nævne i Anledning af Hans Mikkelsens Oversættelse af det ny Testament og Lektor Povls Brev mod Hans Mikkelsen; men da Lektor Povls Fortale til dette Brev netop er dateret Odense, hvor han paa den Tid opholdt sig under Herredagen 1526, er Fejltagelsen let forklarlig, hvad enten den skyldes Hellevad selv eller hans Hjemmel.

Skal man nu med Hensyn til Forholdet mellem Paulus Eliæ og Martin Reinhard stole paa en ukritisk Skribent, hvis fleste Efterretninger ere Misforstaaelser af Hvitfeld eller

¹⁾ Kirkeh. Saml 1, 364; smlgn. Becker: Herluf Trolle og B. Gøye, S. 29.

grunde sig paa løs Snak, saaledes som den førtes et hundrede Aar efter Begivenheden, da man i Paulus Eliæ kun saa »Vendekaaben«? Eller skal man holde sig til Samtidens fuldstændige Tavshed om denne Sag? Svaret synes utvivlsomt. — Ikke et Ord høres fra den polemiske og satiriske Samtid i den Retning, uagtet man dog i Stridens Hede ingenlunde skaanede den Mand, i hvem man i Begyndelsen troede at se en Forbundsfølle, men snart fik en bitter Modstander. Man haanede ham med Spotnavnet »Vendekaabe«; men ikke en eneste Gang sættes det i Forbindelse med det senere saa meget omtalte »Brud« med Reinhard. Man digtede Smædeværs om ham samtidigt med Herredagen 1530, hvori det hed:

Fordum var Guds Ord i hans Mund,
Han turde dennem vel forkynde.
Det var ikke ret af Hjertens Grund,
han snart dennem fra sig skynde.
Han frygtede Menneskens Trusel og Fare;
fordi kom han i Djævelsens Snare
Mod Gud og Mennesker at synde¹⁾.

Saaledes sang man ti Aar efter, at Reinhard havde prædiket i Kjøbenhavn, paa en Tid, da Paulus Eliæ var Dr. Stagefyr »en god Stalbroder«, som det hedder i Visens Paaskrift. Hvad vilde da have ligget nærmere, naar man vilde fremhæve Forskjellen mellem Fortid og Nutid, end tillige at skildre ham som Stalbroder for en ganske anden — for Martin Reinhard? Gaaer man ud fra, at Lektor Povl virkelig har været »Aron for den vittensbergske Moses«, som Prof. Paludan-Müller træffende kalder det, lyde den ellers bittre Smædevises Ord unægtelig meget spagfærdigt.

Maa saaledes Fortællingen om Paulus Eliæ som Martin Reinhard's Tolk forkastes som en upaalidelig Efterretning,

¹⁾ Bruun: Viser fra Reform. S. 30. Smlgn. Lektor Povls egne Ytringer i det nedenfor (S. 293) anførte Sted af Brevet til Oluf Nielsen Rosenkrands (1526).

der formodentlig er fremstaaet ved en upaalidelig Forfatters Misforstaaelse af Hvitfeld, svinder ethvert sikkert Spor af Samvirken mellem disse to Mænd; det eneste Spor, der nu bliver tilbage, er en ligesaa upaalidelig Efterretning om, at Paulus Eliæ skal være optraadt 1522 som Reinhards Modstander, idet han paa Ove Bildes Tilskyndelse skrev et Brev mod Reinhards Theses om Luthers Skrift om det babiloniske Fangenskab. Da var Reinhard imidlertid ikke længere her i Landet, og hele Efterretningen er kommet til os under en saadan Form, at der ikke kan gjøres noget ud af den¹⁾. At Vittenbergeren Mathias Gabler, som docerede Græsk et Par Aar ved Universitetet, i sit 1521 udgivne latinske Vers til Christian 2dens Berømmelse blandt andre bekendte Universitetslærere ogsaa berømmer Paulus Eliæ for den Maade, hvorpaa han foredrog Dogmatiken, beviser da i og for sig ikke andet, end at det ikke er kommet til et aabenbart Brud mellem Paulus Eliæ og Vittenbergerne paa den Tid, eller i det Højeste, at der har været beslægtede Berøringspunkter imellem dem²⁾. — Enhver Tale om et Brud mellem Paulus Eliæ og Martin Reinhard svinder naturligvis ligeledes bort, naar man først har faaet Øje for, at hele Talen herom grunder sig paa Hellevads Misforstaaelse af Hvitfelds Efterretning om Kanonikat, som han, men hverken Svaning eller Hvitfeld, sætter i Forbindelse med hans Samvirken med Reinhard.

Alt, hvad man saaledes kan sige om disse to Mænds Forhold, kommer til at hvile paa lutter Formodninger. Det kan være rimeligt, at de ere komne i Berøring med hinanden, især hvis Reinhard har været ansat ved Universitetet; men selv dette er som bekendt meget uvist. Det kan være rimeligt, at en vis beslægtet Retning i Begyndelsen har ført dem sammen, og at de i en vis Henseende — naar de begge ivrede mod

¹⁾ Resen ad an. 1522 (Engelstoft, Nyt hist. Tidssk. 2, 87—88).

²⁾ Kbhvnske Selskabs Skrifter 4, 258.

de ydre Mangler i Kirken — have kunnet anse sig for Forbundsfæller; men i Virkeligheden maa vi indrømme, at — vi slet intet vide om, hvorledes Paulus Eliæ har stillet sig til Reinhard. Uden Tvivl har han ikke tillagt Martin Reinhard's Optræden videre Betydning. Da Paulus Eliæ havde brudt med Christian 2, og da han i ham ikke længere saa andet end en blodig Tyran, kom Sagen til at faa en politisk Betydning, og da kom de ovenfor anførte heftige Udfald mod »Kjætteerne« maaske tildels ved hans egen Medvirken (?) ind i Haandfæstningens Klagepunkter¹⁾, og da han et Aar senere selv blev udsat for heftige Beskyldninger af de ivrige Katholiker, tog han i Stridens Hede sin Tilflugt til de samme Yttringer (i Brevet til Peder Ivarsen), og da han skrev den saakaldte skibyske Krønike, indførte han atter her en Del af Haandfæstningens Indledning, hvori samme Ord findes; men ellers omtaler han ikke med et Ord i denne Krønike Christian d. 2dens Reformationsforsøg, uagtet han havde haft den bedste Lejlighed til at omtale dem ved Aaret 1520 og her at benytte Lejligheden til at rense sig for de Beskyldninger, der i den Anledning kunde været fremførte mod ham. Havde han tillagt Reinhard's Optræden videre Vægt, havde her ganske anderledes været Stedet til at gaa ind paa Sagen og berøre sit eget Forhold til ham, end ved 1519 i Anledning af det københavnske Karmeliterkollegies Stiftelse at beklage sig over de Beskyldninger, der fra katholsk Side vare rejste imod ham, fordi hans Disciple, de i den senere Tid saa meget omtalte »frafaldne Karmeliterbrødre«, senere gik over til Reformationen²⁾.

Mig vitterligt omtaler Paulus Eliæ intet Sted Martin Reinhard. Taler han om sit tidligere Forhold til Reformationen, sker det altid i almindelige Udtryk. »Hvis jeg nogen Tid havde været samme Handel (Lutheranismen) bifældig«, yttre han selv senere, »enten med Raad, Sam-

¹⁾ S. 276, Anm. 1. ²⁾ Hist. Tidskr 3 R. 6, 360.

tykke eller Brug og var ham nu ikke frafalden, da skulde det ske med det Allerførste«. »At mange kunde denne Handel ikke besinde af sin Begyndelse«, fortsætter han, »det er menneskeligt; men at kunne den ikke nu besinde af sin Frugt — det er at bruge hverken Sind eller Skjel«. Saaledes udtalte han sig 1530 i sit Skrift »Mod Malmøbogen«, som han havde skrevet efter Bispernes Opfordring, og hvor han taler saa tydeligt som intet andet Sted om hele sin Stilling som Reformator af Misbrug i Kirken, saa at han kommer til at rette ligesaa stærke Angreb paa det ivrige katholske Parti som paa de Evangeliske, som han skal bekjæmpe¹⁾. Det samme Standpunkt staaer han paa, saa langt vi kunne følge ham tilbage. »Jeg haver vel spurgt, kjære Hr. Oluf«, skriver han saaledes 15 Juni 1526 til Oluf Rosenkrands paa Vallo, »at jeg er forklaget hos Eder, at jeg skulde en Stund anderledes prædiket, end jeg nu gjør, det er, at jeg da prædiket med Luther og nu imod. Men dersom jeg nogen Tid havde været af Luthers Mening, da vilde jeg takke Gud, at han havde forløst mig af den Djævels Snare, der haver da hægtet til en Tid dem, som ere visere, end jeg nogen Tid bliver. Dog jeg ingen Tid kjendes mig være besvoren med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Saa meget jeg nogen Tid gav Magt af Luthers Bøger, det giver jeg endnu Magt, ikke fordi Luther saa skriver, men at jeg læste det samme udi Hieronimi og Bernhardi Bøger«²⁾. Dette vilde atter være en Løgn, hvis han havde været Reinhards Medhjælper. Faa Dage efter, at han havde skrevet disse Ord, var det, at han St. Hansdag prædikede for Frederik den Første paa Slottet i Kjøbenhavn for efter Kongens Opfordring »offentlig at udtale sig om Lutheranismen«³⁾. Han udtalte da her, at

¹⁾ Povl El.s danske Skrifter ved Secher S. 352, 374, 345 ff.

²⁾ Sechers Udg. S. 2.

³⁾ »ut suam de Lutheranismo publice prædicans sententiam diceret. Script. r. D. II, 581.

ingen af Parterne havde Ret, da begge trængte til at reformeres (corrigendam esse). — Det var i Virkeligheden det samme Svar, han alt i en Samtale havde givet Christian 2, at hvad Luther havde skrevet om Sæderne var cynisk, og hvad han havde skrevet mod Kirken, Paven og Kirkeskikkene var saa kjætersk, som det vel kunde være. Naar dette Svar er givet, kan ikke med Sikkerhed angives; kun maa det falde før St. Hansdag 1522, da han i sin dristige Prædiken i Slotskapellet havde talt om Herodes og Herodias paa en saadan Maade, at Kongen følte sig truffen, og Paulus Eliæ derfor maatte forlade Byen. Man kjender kun Samtalens Indhold af hans egne Yttringer i Brevet til Peder Ivarsen, hvor han netop skulde forsvare sig mod Beskyldningen for Kjætteri og derfor netop har fremdraget sine Yttringer mod Luther. Man er derfor aldeles uberettiget til heri at se et Bevis paa hans »Upaalidelighed«, da man mener, at han dog umuligt kunde saaledes »i et og alt bryde Staven over Luther og hans Færd«. Det har han heller ikke gjort; han har kun fremhævet to Punkter, hvori Luthers heftige Stridsskrifter i de Aar havde stødt ham tilbage: Luthers stærke Angreb paa Gejstlighedens Sæder og hans fuldstændige Brud med Paven og Kirken ¹⁾).

I hvad Retning Lektor Povls Prædiken har gaaet, bliver for stedse uvist. Beskyldningerne for Kjætteri ere altid holdte i det Almindelige. Der er ikke noget Spor af, at han tidligere har staaet paa et andet Standpunkt end senere. Luther gik videre og videre, men Paulus Eliæ blev staaende paa det samme Punkt og kom derved i Strid med begge Parter. Hvorvidt han har kunnet virke sammen med Reinhard, bliver altid tvivlsomt, da man ikke ved, hvor vidt Reinhard er gaaet i sin Prædiken. At han senere, da han var vendt tilbage til Tydskland, gik meget vidt og blev en af Karlstads Tilhængere, tyder snarere paa, at han og

¹⁾ Helveg, S. 556. Olivarius: Vita Pauli Eliæ p. 170, smlgn. Evangelstoft S. 84 ff.

Paulus Eliæ ikke har kunnet virke sammen. Men saa meget er vist, at aldrig har en Efterretning staaet paa saa svage Fødder som Fortællingen om Paulus Eliæ som Reinhard's Tolk; saa løs og upaalidelig er den, at den ikke engang kan kaldes et Sagn, som har forplantet sig gennem Tiderne. Indtil der paavises en bestemt Efterretning derom fra andre end Hellevad, bør Paulus Eliæ befries for at staa som en Løgner; thi det vilde han, hvis Fortællingen var sand.

Siden Talen her har været om Paulus Eliæ, henledes Opmærksomheden paa et Par mindre Punkter, der vedkomme ham.

1. Paulus Eliæ har aldrig haft det Navn, hvormed han i nyere Skrifter benævnes, Povl Eliesen. Det kan neppe paavises før hos Münter. Alle tidligere, lige fra Svaning til Pontoppidan og Holberg, kalde ham stadig med den latinske Form Paulus Eliæ. Selv kalder han sig som oftest Paulus Helie, ligesaa Samtiden. Forekommer Navnet under dansk Form, kaldes han slet og ret Lektor Povel eller med Øgenavnet Povl Vendekaabe; tilføjes Efternavnet, skrives det Heliesen, Helliessen, Heliesøn. Da Peder Laurensen i et nyligt fremhævet Skrift lige ud kalder ham »min gamle Stalbroder Povel Helgesen«, kan der ikke længere være Tvivl om, at det er hans rette Navn¹⁾. Det nordiske Navn Helge skjuler sig vistnok oftere under det latinske Helias (Elias). Helie er kun en svensk Udtale (Helje) for Helge. Paulus Eliæ var som bekjendt fra Halland; hans Mødreneæt var svensk. Vil man have et Exempel fra omtrent samme Tid, anføres

¹⁾ En ret christen Undervisning om preste embede o. s. v., Malmø 1533. Skriftet, hvoraf man først nylig har faaet et fuldstændigt Exemplar, omtales nærmere af Dr. H. Rørdam i Indl. til P. Laurensens »Malmøbog«, S. XXX.

Sværmeren Laurids Hellesen, som 1551 vakte et stærkt Røre i Odense. Her haves en lignende Rækkefølge: Laurentius Heliæ, Laurits Helisen, Hellisøn, Hellissøn, Helle-søn (den danske Form for Helgesøn, smlg. Hellerup for Hælgæthorp og flere Stednavne). — Vil man kalde Lektor Povl med et Navn, han virkelig har baaret, har man kun Valget mellem Povl Helgesen eller Paulus Eliæ¹⁾.

2. Den Prædiken, hvori Lektor Povl St. Hansdag 1522 skildrede Herodes og Herodias paa en saadan Maade, at den tilstedeværende Christian 2 sølte sig truffen, saa at han faa Dage senere fratog Karmeliterkollegiet St. Jørgens Hospital, som var tillagt Lektor Povl til Underhold, og alt-saa faktisk afsatte ham, henlægges nu sædvanlig til St. Hans Halshuggelses Dag, 29 August. Unægtelig kunde den valgte Text tyde i denne Retning. Det var efter Lektor Povls eget Udsagn samme Dag Aar 1526, at han atter prædikede paa Slottet, denne Gang for Kong Frederik 1, som selv havde ønsket at høre hans Mening om Lutherdom og Katholicisme. Begge Begivenheder maa dog vistnok henlægges til den almindelige St. Hans (Fødsels)dag 24 Juni; thi paa denne Dag var baade Christian 2 1522 og Frederik 1 1526 i Kjøbenhavn; den 28 August 1526 var Frederik 1 derimod i Helsingør, den 29 i Esrom, den 1 Septbr. i Roskilde, og han kan neppe eftervises i Kbhvn. senere. Begge Efterretninger kjendes kun af Lektor

¹⁾ Ny kirkeh. Saml. 1, 318 ff. og de der aftrykte Aktstykker. — Efter mundtlig Meddelelse skal Prof. F. Hammerich allerede have udtalt den Formodning, at Helgesen var det rette Navn, i et Foredrag ved det kirkehistoriske Møde i Helsingør 1867. — I »Den danske Kirkes Historie indtil Ref.», 8de Hefte, som udkom, efter at Ovenstaaende var indsendt til Tidsskriftets Redaktion, ytrer ogsaa Dr. Helveg (S. 836 Not. ***): »Denne Fordanskning af Navnet er noget nær den bedste; selv skriver han sig Paulus Heliæ, deraf Heljesen eller Helgesen». Men Forholdet er dog vel snarest omvendt; det latinske Navn er Oversættelsen, det danske det oprindelige. Hans Fader har hedt Helge, ikke Elias.

Povls egen Beretning herom i den skibyske Krønike, som ogsaa viser bestemt hen paa Juni; thi lige forud har han dvælet ved Kongens Ophold i Kbhvn. i Juni Maaned, da Kongen og flere Stormænd aabenbart overtraadte Fastebestemmelserne og nød Nadveren paa luthersk Vis, og da Kongens Datter 22 Juni afrejste til den »kjæterske« Hertug Albrecht af Preussen. Umiddelbart derefter nævner han, at han St. Hansdag (die beati Joannis baptistæ) blev kaldt op paa Slottet for at prædike, uden, som han ellers plejer i denne Del af Krøniken, at tilføie nogen ny Angivelse af Maaneden. Enhver maa saaledes nærmest forstaae det som St. Hansdag i Juni. — Skal den valgte Text have haft en hvas Braad, maa Lektor Povl have sigtet tydeligt til Dyveke og de Mænd, hun direkte eller indirekte havde styrtet i Ulykke. Dyveke var netop død ved St. Hansdagstider i Juni og havde draget Torben Oxe med sig, som Lektor Povl ansaa for uskyldig. I Aaret 1522 kommer man nærmest til at tænke paa Erik Valkendorf, Throndhjems landflygtige Erkebisp, som Sigbrit efterstræbte, fordi han havde modarbejdet Kongens Forhold til Dyveke¹).

3. Det Kanonikat, hvormed Lage Urne efter Hvitfeldts Beretning skal have »bestukket« Paulus Eliæ, har man troet at finde i det Kanonikat ved Frue Kirke i Kbhvn., som Lage Urne oprettede 2 December 1522, og hvortil han lagde Kirkerne i Smørum og Ledøje, paa de Vilkaar, at Besidderen skulde være »Magister et sacerdos Theologiæ« eller have en Grad i den kanoniske Ret og holde Forelæsninger ved Universitetet²). Men Sagen er altfor uvis til at bygge videre paa. Paulus Eliæ fører aldrig Titel af Magister (Mester); han kaldes kun »Broder Paulus Heliæ« eller Lektor. Det trænger endnu til Bevis, at en Tigger-

¹) Skib. Krønike p. 582; Annaler for nord. Oldkyndigh. 1847, S. 120. Reg. Diplom. I ved vedkommende Aar.

²) Helveg a. St. S. 557. Engelstoft: Paulus Eliæ S. 62. Werlauff: Kbhvn.s Universitets Historie til Reformationen, 1850, S. 88.

munk, der tilmed var sin Ordens Provincialmester, overhovedet kunde være i Besiddelse af et saadant Præbende. Dertil kommer, at Paulus Eliæ ikke kan eftervises i Kbhvn. før 1526. Efter Bruddet med Christian 2 maatte han flygte til Jylland; efter Kongens Fald spores han atter i Sjælland i Aarene 1523 og 24 (Helsingør og Skjælskør). Som Lektor ved Universitetet nævnes han strængt taget først i Juli 1527, da han kaldte sig Lektor og Provincialmester i Paa-tegningen paa et Brev fra Lage Urne til Universitetet¹⁾. — Desuden ved man, at dette Kanonikat 1539 tilhørte en anden Kanik, Mester Mathias Pedersen. Det er i al Fald uvist, om denne Mand ikke har faaet det strax, da det første Gang bortgaves. Han kunde opfylde alle de stillede Betingelser; han var en af Katholikerne højt anset Mand, der alt 1510 havde været Universitetets Rektor; 1521 og 1527 nævnes han som Vicekansler; dertil kom, at han netop 1521 var i Strid med en Kanik i Roskilde om det Præbende, han den Gang havde, saa at der maaske kunde være Grund til at sikre ham et nyt²⁾.

4. Lige saa uvist, som det er, naar Lektor Povl for anden Gang er bleven Lærer ved Universitetet, lige saa uvist er det, naar han er bleven Karmeliterordenens Provincialmester. Det er sikkert, at han har været det Juli 1527, da han paategnede Lage Urnes Brev, og at han endnu var det 1530, da han som Provincialmester maatte stadfæste den Overenskomst, hvorved Prioeren i Karmeliterklostret i Landskrone overdrog Klosteret til Byen. Dog synes det Forhold, hvori Lektor Povl stadig stod til Helsingør, at tyde hen paa, at han i længere Tid har været Provincialmester; thi det fremgaaer bestemt af flere fra det helsingørske Karmeliterkloster udstædte Breve, at

¹⁾ Münter Reformationshist. 1, 537.

²⁾ Om Mester Mathias Pedersen henvises til Werlauff a. St. S. 65 og H. Rørdam Kbhvns. Kirker og Klostre S. 147 ff. og de der anførte Bevissteder.

Provincialmesteren paa Reformationstiden i Reglen har haft sit Sæde i dette Kloster¹⁾. I de Mellemrum, da han ikke var ansat i Kbhvn. ved Universitetet, har han vistnok stadig haft sit Sæde i denne By, om han end rejste meget og længere Tid opholdt sig i Aarhus eller Roskilde. I Helsingør var han 1523 i September. Da han anden Gang havde maattet forlade Kbhvn. ved Aaret 1530, trak han sig atter tilbage til Helsingør. Dette fremgaaer af Datidens satiriske Smædedigte. I »Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde« kaldes han saaledes »Lektor Povl i Helsingør«. Da dette Skrift efter alle indre Kriterier at dømme maa være affattet ved Aaret 1530, og da Forfatteren ogsaa i andre Henseender viser sig nøje kjendt med sin Tids Forhold, fremgaaer det tydeligt heraf, at Lektor Povl paa denne Tid maa have været bosat i Helsingør. Saaledes kunde man dog ikke falde paa at betegne en Mand, der ikke havde været bosat i Helsingørs Kloster siden 1519, da han første Gang overtog Lektoratet i Kbhvn. ved det der oprettede Karmeliterkollegie²⁾. Ogsaa Oversættelsen af »Dialogus om den syge Messe«, der ligeledes skriver sig fra disse Aar, synes at hentyde hertil. »Vor Skade er større end Helsingørs«, siger Dr. Johan Ulf, da den syge Messe ikke kan komme sig, og i det samme træder Didrik Vendekaabe frem for at hjælpe den. Det er, som om Tanken ved Ordet Helsingør skulde henledes paa Messens ivrige Forsvarer Povl Vendekaabe³⁾. Vel er der Spor af, at Lektor Povl i disse Aar har opholdt sig paa forskellige Steder hos Prælaterne; Christi Himmelfartsdag 1530 undertegnede han saaledes i Aarhus Fortalen til »Mod Malmøbogen«; under Herredagen i Juli s. A. var han atter en kort Tid i Kbhvn. »Prælaterne kalde hannem her og der«, »de lukke hannem inde,

¹⁾ Geheimearchivets Aarsberetn. 3 og 4de Bind's Tillæg.

²⁾ Kirkeh. Saml. II, 332.

³⁾ Brandt Gl. danske Digtere S. 23.

saa ville de hannem gjemme«, sang man om ham ved Herredagen¹⁾. Men trods det omflakkende Liv, som der her sigtes til, maa han dog have haft et blivende Sted, og det maa vistnok nærmest søges i det Kloster, hvorfra han var udgaaet, og hvortil han som Provincialmester var knyttet. Vel er der atter Spor til, at han efter Frederik 1stes Død har været ansat som Lektor i Roskilde²⁾; men det beroer i og for sig paa en Gisning, saa at det er et Spørgsmaal, om man ikke ogsaa i hans sidste Levedage skal søge ham i Helsingør. Som bekjendt taber man ham pludselig af Sigte i Aaret 1534, da Pennen saa at sige falder ud af hans Haand. Muligt er han da død, muligt skjuler han sig i sit Kloster, som bestod indtil 1541³⁾.

¹⁾ Bruun: Viser fra Ref. S. 30.

²⁾ Engelstoft S. 500.

³⁾ Geheimearchivets Aarsberetning 3 B. Tillæg S. 33. Desværre kjendes ingen Breve fra Klosteret i Aarene fra 1519—37.
